

700 שנות גזרת 'המדרגה השביעית'

אליהו אטלן

דורות רבים חלמו היהודים להתפלל במערת המכפלה, ובמשך דורות רבים לא מומש חלום זה במלואו אלא עד ל'מדרגה השביעית' - קצה התחום שהותר לגישת יהודי המבקש לפקוד את קברי האבות.

מהתעלמות לפולחן

במאה ה-13 החליט השליט המוסלמי הממלוכי לאסור את הכניסה לאתר המקודש הן על היהודים הן על הנוצרים, אך עד היום נכתב מעט מאוד על הנושא. בפרק 'תאריכים בתולדות היישוב היהודי בחברון' המובא בספר חברון, אף אין אזכור מדויק של המועד שהוחלט בו לחסום את הכניסה למערה ליהודים ולנוצרים בשנת 1266.²

רבים בציבור מקבלים את הגזרה כמוכנת מאליה, כעין עוד ביטוי של רדיפת יהודים. הדוגלים בגישה זאת מתעלמים מתקופה ארוכה למדי של כ-550 שנה שבה לא ראו המוסלמים שום פגם בנוכחות יהודית בקברי אבות. על כן יש לבדוק מה נשתנה במאה ה-13 שהיה בו כדי להצדיק שבירת מסורת של כמעט חצי מילניום.

כדי לעמוד על השינויים שחלו ביחס המוסלמים למערת המכפלה עלינו לחזור לימי הכיבוש הערבי של הארץ. בדומה לנצרות ראה גם האסלאם במסורת היהודית אבן פינה לאמונתו; סיפורי התנ"ך וגיבוריו הגיעו אל המוסלמים הראשונים דרך יהודי ערב, ובהם אחדים שהתאסלמו, כמו כעב אל אחבאר ('פאר החכמים'). אך נופי התנ"ך היו זרים להם, ורבו העדויות שהעלו על נס את תרומת היהודים בכל הקשור לזיהוי המקומות התנ"כיים. כרוניקות מוסלמיות קדומות תיעדו את כיבוש הארץ; כיבוש ירושלים למשל עורר עניין רב אצל הסופרים הערבים. הם הקפידו לציין את כניסת הח'ליף עומר לעיר כשהוא רכוב על גמל ועוטה אדרת עשויה שער בהמה. במקורות המוסלמיים נרשם כל פרט ופרט, כפי שנהוג בתיעוד אירוע היסטורי חשוב. הם לא השמיטו את אי-נוחות מפקדי הצבא הערבי מהופעתו הלא-מרשימה, לדידם, של הח'ליף עומר. המפקדים ניסו לשכנע את הח'ליף לרכוב על סוס ולא על גמל, ללבוש בגדים אחרים או לפחות לכבס את הבגד שלבש... פרטים אלו המובאים במקורות הערביים הקדומים

1 מאמר זה פורסם לראשונה בקובץ 'מגילות חברון', והוא שב ומתפרסם כאן באדיבות המחבר. את ההרצאה המלאה אפשר לראות ב: <https://www.youtube.com/watch?v=V5MzQLo2gEo>

2 אבישר, תש"ל, עמ' 430.

מעידים על החשיבות שייחסו מקורות אלו לכיבוש ירושלים.

מעניין לבדוק לשם השוואה מה כתוב באותם המקורות על כיבוש עיר האבות, שנפלה גם היא ביד לוחמי הג'יהד בשנת 638. האם משמעותה הדתית של חברון הייתה ידועה לערבים בעת ההיא? האם ראו חשיבות מיוחדת בכיבוש העיר? כמה פעמים הוזכר הכיבוש במסורות המוסלמיות?

"להבדיל מירושלים, שמשמעותה הדתית היתה ידועה למוסלמים, לא ראו הכובשים חשיבות מיוחדת בכיבושה של חברון, ובמסורות המוסלמיות על הכיבוש היא לא נזכרה כלל".³ נתון אויביקטיבי זה טעון השלכות משמעותיות, ואין להקל ראש בהשוואה זו בין ירושלים לחברון. חוסר אזכור חברון בשום מסורת הקשורה לכיבוש הארץ הוא מהותי ביותר, וודאי שאינו יכול להתקבל כעניין מקרי. עיקרי דת האסלאם כבר היו מגובשים בימי כיבוש הארץ; במילים אחרות, האסלאם 'המקורי' של הכובשים הראשונים לא זיהה בחברון שום קדושה ספציפית, כמשתמע מהעובדה שהמתעדים לא טרחו להזכיר את לכידת העיר אפילו באזכור לקוני.

כידוע, עם השנים השתנתה עמדה זו מהקצה אל הקצה. השינוי ביחס האסלאם לחברון דורש התבוננות מעמיקה וחושף מדיניות עקבית ושיטתית, כפי שעוד נראה בהמשך.

חיסרון נוסף חייב אף הוא למשוך את תשומת לבנו: "השם חברון או קרית ארבע לא מופיע במקורות הערביים הקדומים, אלא כל מיני צורות משובשות של 'חברון', כמו למשל: חיברא או חברא, חפרון ועוד".⁴

באשר לקביעת השם 'אל חליל', המופיע בכמה צורות במקורות המוסלמיים המאוחרים לכיבוש העיר (בית אל חליל, מיסג'ד אל חליל או משהד אל חליל), קשה שלא לראות את העתקת המסורת היהודית המצביעה לעבר אברהם כאל חבר, אהוב הא-ל - בערבית 'אל חליל' (בראשית רבה א, ו; מנחות נ"ג ע"ב).

במסורת המוסלמית מסופר על בקשת תמים אל דהרי, אחד ממקורבי הנביא, לראות בחברון את נחלתו העתידיה כאשר יסתיים כיבוש הארץ. מפתיע שהן בניסוח הבקשה הן בתשובה החיובית של הנביא לא הוזכרו אברהם - אברהים, אל חליל - לא אללה ולא שאר האבות. כיצד אפשר לפרש התעלמות כה משמעותית?

שתי תשובות אפשריות לשאלה זו:

3 גיל, תשמ"א, עמ' 69.

4 שרון, תשע"ב, עמ' 147-152.

- העיר חברון עדיין לא הייתה נוכחת בתודעת אנשי חיג'אז הרחוקה כפי שסבורים החוקרים;
- המוסלמים הראשונים, ומוחמד בראשם, אכן ידעו על המשמעות הדתית של חברון אך נמנעו מלתת לה ביטוי.

אל נשכח שנביא האסלאם התאכזב מסירוב השבטים היהודים להכיר בנבואתו וביקש להתרחק מכמה מנהגים יהודים שאימץ בעבר, כמו כיוון תפילה לירושלים וקיום צום יום הכיפורים. נוסף על כך המסורת המוסלמית מייחסת לנביא את המימרה המפורסמת: "קללת אללה על היהודים והנוצרים אשר הקימו מקומות תפילה על הקברים". התנגדות זו לערוך תפילות מעל קברי צדיקים או אנשי שם לא נעלמה עד עצם היום הזה; החוגים המוסלמיים האורתודוקסיים בני המאה ה-14 (אבן תימיה ואבן קאים אל ג'אוזייה) מתקוממים נגד המנהגים העממיים של עלייה לרגל למערת המכפלה. לדעתם רק קברו של הנביא ראוי להתקדש כמקום תפילה, וכלל זה אינו טובל שום יוצא מן הכלל.

אבן תימיה, שהיה אחד החשובים במורי ההלכה המוסלמית, הורה:

אסור לעשות קברים ומסגדים, או לבנות מסגדים עליהם. לא היו מעלים דבר מעין זה על הדעת בתקופת הנביא וחבורתו, אף לא בימי יורשיהם, לא נשמע כדבר הזה, שיהיה מסגד על קבר. והלא אלח'ליל עליו השלום היה קבור כל הזמן במערה זו,⁵ ואף על פי כן היתה המערה סגורה ומסוגרת ולא יבוא אליה איש, אף לא היו עולים אליה לרגל... ולא היו מבקרים במערת אלח'ליל ולא בשום מערה אחרת, וכך היתה מערת אלח'ליל מסוגרת, עד שהשתלטו הנוצרים על ארץ ישראל בסוף המאה הרביעית,⁶ והם שפתחו את השער והפכו את המקום לכנסייה, רק אחרי כן, כשכבשנו המוסלמים את המקום הזה שנית, נמצאו אנשים שהפכו אותו למקום תפילה.

בחוגים מוסלמיים אחדים הרחיקו לכת עד כדי הטלת ספק בעצם הימצאות קברי האבות במערת המכפלה כדי לבלום את העלייה לרגל לחברון (עד היום נוהגים מקצת המוסלמים להימנע מכניסה אל המתחם, ומתפללים מחוץ לחומות המבנה).

לסיכום, המוסלמים יצרו קשר עם חברון אך לא גילו שום עניין בה. מצב זה לא האריך ימים; האסלאם כדת צעירה היה חשוף להשפעות מבחוץ, בייחוד מהיהדות והנצרות, שקדמו לו. כאן בחברון ראו המוסלמים את היהודים פוקדים את קברי האבות; מבקשים לשפוך את לבם אל מול אבות העולם.

5 'הידיד' - הוא אברהם, שעל שמו נקראה העיר 'מדינת אלח'ליל', ובקיצור - אלח'ליל.

6 להג'רה, וכוונתו לצלבנים, בסוף המאה ה-11.

מנהג העלייה לרגל היה נפוץ בתקופה הביזנטית, שקדמה לכיבוש הערבי. כך מעיד סוזמוס, ההיסטוריון הנוצרי בן המאה החמישית, שתיאר תיאור ססגוני של אווירה עממית המפגישה בין דתות מגוונות בחברון:

אלון ממרה המקום הזה נקרא היום טרבינטוס סמוך לחברון... רבים מאוד באים גם לשם מסחר, מיקח וממכר, שכן החג נוגע מאוד לכולם: מחד גיסא היהודים משום שהם מתפארים באביהם אברהם. מאידך גיסא לפגאנים בגלל בית המלאכים, ואילו לנוצרים מפני שגם אז הופיע לצדיק מי שהיה עתיד להתגלות על ידי הבתולה... אלו (היהודים) מתפללים לאלוהי הכל".

מכאן שלעיר חברון היה כוח משיכה רב, והיהודים נזכרים ראשונים ב'רבים מאוד' הבאים לבקר. אם תחת שלטון נוצרי עוין פקדו יהודים רבים את עיר האבות, סביר להניח שמנהג זה התחזק בזמן הכיבוש הערבי, שהאיר פנים לאוכלוסייה היהודית וזכה לא-פעם לשיתוף פעולה שלה בעת הכיבוש. האסלאם העממי ראה בחברון מקום אידאלי לקיום פולחן קדושים; למתן מענה לאין-סוף בקשות אנשים במצוקה. בעניין זה 'דורגה' חברון בדירוג טוב יותר מירושלים - די שנוכרי את קברי האבות והאימהות, אך גם קברו של האדם הראשון וגם קבר יוסף (על פי המסורת המוסלמית) משכו אליהם מתפללים. בכל אופן סביר להניח שלאחר תקופת הסתגלות חשו גם המוסלמים צורך לכבד את המקום בדרכם הם.

הציפייה להתערבות נסית המסתמכת על זכויותיו של צדיק זה או אחר הייתה עממית, וככל הנראה ניסו מנהיגי הדת מחוגיה האורתודוקסיים לצמצם את התופעה. אך לבסוף ניצחה חברון, והמוסלמים הלכו שבי אחר הכיסופים אליה. כבר בימי השושלת המוסלמית הראשונה, בית אומיה (661-720), בנו הערבים את ציוני הקברים העומדים עד היום.

מבחינה דתית לא היה למוסלמים יתרון על היהודים או על הנוצרים בזיקתם לקברי האבות. ההתקשרות למקום דרך אברהם הפכה אותם לשותפים שווים המכבדים את זכר 'אב המון גויים'. אך מצב זה לא היה נוח למי שראה באסלאם עליונות על שאר הדתות, ומכאן נבע הצורך לזיקה ייחודית בין האמונה החדשה למערת המכפלה.

בקוראן מסופר על המסע הלילי של מוחמד מהמסגד הקדוש (במכה) אל המסגד הרחוק (בירושלים), לפי הפרשנות המקובלת): "השבח לאשר הסיע את עבדו במסע לילי באחד הלילות מהמסגד הקדוש אל המסגד הרחוק אשר את סביבתו בירכנו, כדי שנראה לו מקצת המופתים שלנו הלא הוא השומע והרואה" (סורה יז, איה א). זהו עיקר הקשר בין האסלאם לארץ ישראל, ועל פסוק זה בנו המוסלמים תלי תלים של פרשנות, שכן מטרתם הייתה ליצור זיקה בין דת האסלאם לירושלים ולארץ בכלל.

על פי המסורת היא 'טס' מוחמד ממכה לירושלים, רכוב על בהמת הפלאים שלו. עם הזמן הרגישו המוסלמים צורך להתחבר למקומות קדושים אחרים (של היהודים ושל הנוצרים בדרך כלל), ואחת הדרכים הייתה להוסיף 'תחנות' למסע המסורתי. אחת המסורות המאוחרות ציינה את חברון כ'תחנה' של הנביא בדרכו לירושלים. הרווח המידי היה ברור - מעתה נוצר קשר ייחודי בין האסלאם למערת המכפלה, הנה הנביא בעצמו ובכבודו ירד למערת המכפלה וקיבל את ברכת הדרך מהאבות.

בתוספת זו הגענו לשלב נוסף, שבו השיגו המוסלמים יתרון על שתי הדתות האחרות. לא עוד מורשת עבר המשותפת ליהודים ולנוצרים אלא הנביא מוחמד בא לזכות את מאמיניו במעין תוספת זכות, כאשר היה לאחד מגיבורי המכפלה. הכול מוכן עכשיו לשלב הבא, כלומר לגירוש הלא-מוסלמים מהאתר המקודש ולהפיכת המכפלה למקום תפילה בלעדי לאסלאם.

שרטטנו כאן את ארבעת השלבים העיקריים של האסלאמיזציה של מערת המכפלה. מהאדישות של השלב הראשון הפכו הערבים בשלב השני לשותפים בטקסי פולחן. עם היהודים הם חילקו אוכל לעולי הרגל לזכר אברהם אבינו והכנסת האורחים המיוחסת לו. במהלך השלישי הם 'הכניסו' את נביאם למערה כדי לקבל מעמד של שותף בכיר. הכול מוכן עכשיו לשלב האחרון, שבו הפכה מערת המכפלה למקום פולחן בלעדי לאסלאם. ננסה עתה לשחזר את הרקע להחלטה גורלית זאת בהתמקדות בכמה היבטים שלה.

היבט מדיני-צבאי

בראשית ימי שלטון הממלוכים יצא הסולטן בייברס למלחמות רבות נגד הצלבנים, וכמעט הביא לקץ שלטונם בארץ. כך שחזר פראוור את השתלשלות הדברים:

ההכנות למסע צבאי נעשו בקהיר באביב 1266. בתחילת מאי הופיע בייברס בעזה בפיתחה הדרומית של הארץ... מתוך תיאום מפליא התמקמו הגדודים הממלוכים... בייברס עצמו עבר מעזה לחברון, שבה יסד בשעתו ווקף לקיים את העניינים שבאו להשתטח על קברי אבות. ובנסיבות הביקור הזה שהיה חלק ממסע אנטי נוצרי, אסר את הכניסה לבניין קברי האבות ליהודים ולנוצרים.⁷

מלחמות הצלבנים ברקע היו בלא ספק מרכיב חשוב בתהליך קבלת ההחלטות שהביא לגירוש הלא-מוסלמים ממתחם המערה, אבל אין במלחמות אלו לבדן כדי להסביר את הגזרה. הרי במאבק עם הנוצרים לא היה חידוש, הוא התקיים לאורך 167 שנים עד הגזרה, תקופה ששאפו בה שני הצדדים לשלוט במקומות הקדושים, אך ידעו גם לנצל כל רגיעה בין המלחמות כדי לאפשר ביקורים ועלייה לרגל לבני כל הדתות, ובכללם היהודים. כך למשל ביקרו בחברון

7 פרוואר, תשל"א, עמ' 459.

הרמב"ם ורבי בנימין מטודלה כאשר שלטו בה הצלבנים.

מאין הייתה למוסלמים התעוזה לשנות את סדרי הפולחן המקובלים מדורי דורות במערת המכפלה? מה גרם להם פתאום להרגיש תחושת בלעדיות על המקום? האסלאם והנצרות התמודדו ביניהן בסדרת מערכות בהתמודדות שהפכה כמעט לשגרה עד היום שבו הופיעה סכנה קיומית לשני המחנות: המונגולים. בעולם המחקר לא תמיד העריכו נכון את משמעות האיום החדש, וכאן המקום להבלית כמה נקודות ייחודיות שאפיינו את הכובש הזה. במלים אלו תיאר קליסקי את התקדמות המונגולים לאזורנו:

במהירות מדהימה חדרו גדודי המונגולים לטורקסטאן, טרנסוקסיאנה ופרס. הם השמידו כל שעמד בדרכם, צבאות וערים. עוד לא ראו בהיסטוריה השמדת אוכלוסיות אזרחיות בסדר גודל דומה. כל מרכזי תרבות האסלאם שנפלו לידיהם - לערמת אפר נהפכו. הם לא הפגינו שום רגש רחמים, לא למסגדים וגם לא לספריות המפוארות... מסגדי הפאר של בוכרה הפכו לאורוות לסוסים הקטנים של המונגולים. הערים בלח וסמרקאנד לא ידעו גורל טוב יותר, רוב האוכלוסייה נפלה בחרב והניצולים נמכרו לעבדות... בינואר 1257 הם חנו מול בגדד, ועל אף מגדלי ההגנה הבצורים המרובים נפלה העיר אחרי מצור של חודש. המנהיג הרוחני של העולם המוסלמי הוצא להורג עם משפחתו, והעיר בגדד נמסרה לביזה... במלכוד בין הנוצרים במערב למונגולים במזרח היה האסלאם מוכה דיכאון, תשוש מכדי להילחם לחייו, לא נותר לו אלא להתמין לגור דין המוות המתקרב.⁸

אנו מבינים עתה מה הייתה משמעות ניצחון הממלוכים על המונגולים בעין חרוד בשנת 1260. אין פלא אפוא שבייברס הממלוכי ראה את עצמו כמציל האסלאם ומקומותיו הקדושים מההרס המונגולי. מערת המכפלה הייתה המקום המקודש השני בחשיבותו לערבים בארץ ישראל, ובנסיבות אלו גברה התחושה כי מערת המכפלה שייכת למי שנלחם להצילה, והצלבנים כזכור לא רצו לעמוד לצד המוסלמים כנגד המונגולים.

גם היהודים לא השתתפו בקרב עין חרוד - אך מסיבות שונות, מהיעדר כוח צבאי יהודי בשנים ההן, כמו שביכה על כך רבי יהודה הלוי: "בין צבאות שעיר וקדר/ אבד צבאי ונעדר/ יוצא צבא בישראל". מנימוק זה הסיקו המוסלמים כי הם לבדם זכאים ליהנות מהאתר המקודש של המכפלה.

היבט גזעי

הממלוכים לא היו בני הגזע הערבי; הם היו עבדים תורכים שנחטפו בצעירותם, חונכו לדת האסלאם והתמקצעו באמנויות הלחימה. במשך כמה מאות שנים התבסס הצבא הערבי בעיקר עליהם ככוח לחימה מרכזי, אך לבסוף תפסו עבדים אלו את השלטון לעצמם, והמהפכה הייתה לרועץ בעבור ערביי המדינה הממלוכית:

שלטון התורכים במזרח תיכון כבר ארך מאות שנים אבל רק עכשיו (בתקופה הממלוכית) הגיע לידי כך שנמנע בהחלט מהמוסלמים ילידי הארצות הללו (מצרים ארץ ישראל וסוריה) להשתתף בשלטון. ולא זו בלבד שילידי הארץ לא יכלו לעלות לדרגות גבוהות בצבא ולהיכנס למעמד הקצינים שאחזו ברוסן השלטון, אלא שאפילו בראש האדמיניסטרציה האזרחית העמידו אמירים, היינו קצינים מקרב הממלוכים. לילידי הארץ המוסלמים... לא נשארו בשרות המלכות אלא הקריירה של פקידות ושם נתקלו בשכבת הפקידים הלא מוסלמים... מאכן אותה מרירות שרווחה בקרב המשכילים המוסלמים ותוקף ההתנגדות לפקידים מאנשי החסות.

אמנם עיקר הפקידות הייתה מורכבת מנוצרים קופטים, אך גם יהודים רבים סבלו מן האווירה העוינות ל'בני החסות':

מקדמת דנא עורר כעס רב בין המוסלמים של פסקו המלכים השונים, חליפים וסולטנים למיניהם להשתמש באנשי החסות כפקידי המלכות... הלא העובדה שנוצרים ויהודים המשיכו מאות בשנים לכהן במשרות חשובות בשרות מלכי המאמינים ואף פעם לא הצליחו הקנאים לדחוק את רגליהם כליל. הייתה בזה סתירה בין תורה, הכוונה כאן, התיאוריה, וחיים.⁹

הממלוכים עשו שימוש ציני במצב הקיים: מצד אחד הם בלמו בעצמם את האלמנט הערבי; הם זלזלו בו וסירבו לראות בו שותף לשלטון; הם אף העדיפו עליו את קבוצת בני החסות לניהול המערכת הפקידותית של המדינה. מצד אחר היה לממלוכים נוח לכוון את מרירות הערבים לעבר 'בני החסות', יהודים ונוצרים, שמילאו כאן את תפקידם ההיסטורי כשעיר לעזאזל. הוצאת יהודים ונוצרים ממערת המכפלה הייתה צעד נוסף במאמץ השלטונות לרצות את הציבור הערבי תוך כדי השפלת בני החסות.

היבט דתי

בכל מערכת דתית אוליגרכית נשמר מקום של כבוד לאבות המייסדים. ראינו שחכמי האסלאם הראשונים לא הביעו מעולם התנגדות לנוכחות יהודית במערת המכפלה, ושנוכחותם הייתה מקובלת שם מאות בשנים. מכאן שאלנו: מאין הגיעה הסמכות (הדתית) לסתור מסורת כה מושרשת? נסיף קושייה על שאלה זו מפן נוסף: הרי הסולטן בייברס היה איש צבא ומנהל - מה לו ולבעיות דת? מדוע הפריעו לו עולי רגל מדתות אחרות שבאו לחברון ושילמו ממטיב כספם תמורת הזכות להיכנס למתחם המקודש וליהנות ממגוון אתרים המזוהים עם האבות?¹⁰ מול השאלות הללו אנו רוצים להעלות אפשרות שהחלטה למנוע מבני החסות כניסה למערת המכפלה לא הייתה של הסולטן בייברס אלא שהוא נכנע לה.

כדי לבדוק עד תום את האפשרות הזאת עלינו לחפש בסביבה הקרובה של בייברס גורמים שהיו עשויים להיות מעוניינים בהשראת אווירה קיצונית מסוג זה:

שייח' חאד'ר היה צורר הכופרים. בשנת 1269 החליט לטהר דמשק מחרפת היין... הוא התנפל על בתים של יהודים ונוצרים... בצעירותו הצטרף לחוגי הסופיים (מיסטיקנים) בימים אלה ניבא עתידו המזהיר של ביבר וכאשר עלה באמת על כיסא השלטון, גברה אמונתו באיש הזה עד שלא היה לו גבול. ח'דר היה בבחינת נביא בית של ביברס ולפי מה שמסופר, הגיד לו מראש מתי יעלה בידו ללכוד ערים ומבצרים ואף את היום המדויק. מובן שהיתה לשייח' השפעה רבה על הסולטן.¹¹

השייח' הצטיין בתחומים נוספים: "משום מה למרות ההערצה הרבה שהעריץ אותו ביברס העז חאד'ר לפגוע בזכויותיהם של אנשי החסות ונראה שהייתה כוונתו לחלל דווקא את בתי התפילה המקודשים עליהם ביותר".

אף על פי שאין (עדיין) שום מקור היסטורי המאשר סברה זו, מותר להניח שאיש זה לא עמד הרחק מבייברס ביום שהוחלט לסגור בו את מערת המכפלה בפני לא-מוסלמים בשנת 1266. גם בלי שייח' חאד'ר הייתה מתיחות דתית שנבעה ממתקפות האסלאם על היהדות, נוסח: 'לו היו היהודים מודים על האמת - היו מקבלים את דבר הנביא'. האמונה שהיהודים זיפו את התנ"ך רווחה בימים ההם, על פי גרסתם כדי לטשטש את הנבואות על בוא מוחמד. כל נשכח כי בעת ההיא אנו עדים לחיסולה ההדרגתי של המדינה הצלבנית, והוא הגביר בלא ספק את רוח הקנאות המוסלמית והשפיע על יחס המוסלמים כלפי היהודים - הם טענו כי היהדות בוטלה באמצעות האסלאם.

10 וילנאי, 1981, עמ' 239-243.

11 אשתור, תש"ד, שם.

במחצית השנייה של המאה ה-13, כלומר סמוך מאוד לסגירת מערת המכפלה ל'לא-מוסלמים', התפרסם החיבור הפולמוסי **תשובות נכונות לשאלות אפיקורסיות**, ובו התקפות חריפות ביותר על היהדות. במפתיע הצביע המחבר על עזרא הסופר כאחראי ל'זיוף הגדול':

משה לא נתן את התורה לכל בני ישראל אלא לכהנים בלבד, שהרי כתוב: "ויכתב משה את תורה הזו ויתנה אל הכהנים בני לוי" (דברים לא ב), הכהנים עצמם לא הקפידו על ידיעת התורה... שבעים שנה אחרי ששרף נבוכדנצר את בית המקדש נעלמה התורה. בא עזרא וחיבר ליהודים ספר חדש וזהו התנ"ך שבידיהם.

ההתקפות הברוטליות של שיח' חאד'ר מחד גיסא והפרסומים המגמתיים מאידך גיסא תרמו את תרומתם ההרסנית לרגשי הנקם נגד היהדות. סגירת מערת המכפלה בפנים הגיעה כהמשך הגיוני למדיניות זו.

במאמרו הקצר על בייברס הוסיף וילנאי פרטים על פעילות של איש הדת הזה: "בחצרו של בייברס פעל שייך מוסלמי קנאי... שרדף יהודים ונוצרים. מסופר עליו שפרץ לתוך מנזר המצלבה בירושלים הרג במו ידיו נזיר והפכו מעון לדווישים מוסלמים"¹².

הסופרים הערבים ידעו לספר על 'גבורות' השיח' בדמשק, הפעם נגד היהודים:

בתשיעי לחודש שואל בשנה זו (1271) נכנס השייך חאד'ר לדמשק הנטורה ובא אל בית הכנסת של היהודים, הוציא אותה ממנו ועשה אותו לבית תפילה לדווישים. הוא ערך שם לחבריו סעודה... והם אכלו ממנה. השייך הביא זמרות, ערך סמאע (מוסיקה קצבית המעוררת אקסטזה), רקד יחד עם פקירים שלו והם דרכו ברגלים על מה שנשאר ממאכל הקמח. אחרי מעשה זה לא הצליח השייך במעשיו והוא יצא מבית הכנסת באופן מגונה.¹³

היבט מוסרי

מבחינה מוסרית מהווה הפיכת קבר אברהם - אבי החסד והסובלנות - למעוז הקנאות נוסח שיח' חאד'ר, שערורייה רוחנית ממדרגה ראשונה. אפשר להטיל את האחריות על אדם אחד או על דור אחד לכל היותר, אך עם חלוף השנים התחזקו המוסלמים במגמה לא רצויה זו. המדרגה השביעית הפכה לסמל, יחידים בלבד מקרב עמנו הצליחו - פעם במרמה, פעם בחסות אזרחות וזה - לפקוד את ציוני הקברים. ככל שגברה הקנאות - גבר הבלבול בעולם המוסלמי; בניסיונם

12 וילנאי, 1969, ערך 'ביברס', עמ' 583.

13 אל נירי: נהאית אל ערבי פי פנון אל אדב, על פי תרגומו של אשתור, תש"ד.

להיחשב צאצאיו הבלעדיים של אברהם אבינו כמעט הצליחו המוסלמים להוציא עצמם מן הירושה הרוחנית של 'אב המון גויים'; גירוש היהודים היווה פגיעה מוסרית ביהודים ופגיעה בכבוד ה'אברהמית'.

בשנת 1967 הובסו 'צאצאי הממלוכים' במלחמתם נגד שארית הפלטה היהודית; ירושלים וחברון חזרו לגבול ישראל. הסובלנות הדתית שהפגינו השלטונות הישראליים לא זכתה להוקרה, ולעתים אפילו לא להכרה. 'הממלוכים החדשים' פירשו במהרה כחולשה. עוד לא אבדה תקוותם לגרשנו ולהחזיר את גלגל מזלם אחורנית לימי בייברס ושיח' חאד'ר. וחמור יותר, בפולמוס של ימינו הערבים משכתבים את ההיסטוריה. מחיקת העבר היהודי הופכת למגמה עקבית; הם הורסים היכן שאפשר להרוס (הר הבית), בונים במקום שאפשר לבנות בו (קבר יוסף), משתדלים למנוע מהיהודים להגיע לקבר רחל. בהתמודדות הנוכחית מול סיסמאות השקר, התודעה ההיסטורית והתרבותית היא שתכריע יותר מכל גורם אחר את המערכה הזאת.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

ע' אבישר, ספר חברון, ירושלים תש"ל.	אבישר, תש"ל
א' אשתור, תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, ירושלים תש"ד.	אשתור, תש"ד
S.D. Goitein, <i>Al kha'lil</i> , The Encyclopaedia of Islam	גויטיין, 1960-2005
מ' גיל, ההיסטוריה של ארץ ישראל - שלטון המוסלמים והצלבנים כרך ו, ירושלים תשמ"א.	גיל, תשמ"א
ז' וילנאי, אריאל - אנציקלופדיה לידיעת ארץ ישראל, תל אביב 1969.	וילנאי, 1969
ז' וילנאי, אגדות ארץ ישראל, ירושלים 1981.	וילנאי, 1981
י' פראוור, תולדות הצלבנים בארץ ישראל ב, ירושלים תשל"א.	פראוור, תשל"א
R. Kalisky, <i>L'origine et l'essor du monde arabe : L'essor et le déclin d'un empire</i> , (1980), Marabout-Université	קליסקי, 1980
מ' שרון, 'חברון בספרות הערבית', כנס מחקרי חברון ה-1, חברון תשע"ב, עמ' 147-152.	שרון, תשע"ב